-     - 1958

1957-1958 Ders yılı Ankara İmam-Hatip okulu ikinci devre ilk mezunlarına Cenabi Hak-tan muvaffakiyetler temenni-siyle bu kitap okulumuz tara-fından hediye edilmiştir.

Ankara İmam - Hatip O.
Müdürü
ZAKİR GÜVEN

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
YAYINLARINDAN
XIII

# BUHÂRÎ'NİN KAYNAKLARI

## HAKKINDA ARAŞTIRMALAR

**Dr. M. Fuad Sezgin**
İstanbul Edebiyat Fakültesi İslâm Araştırmaları
Enstitüsü Doçenti

İBRAHİM HOROZ BASIMEVİ
İSTANBUL
1956

# İ Ç İ N D E K İ L E R



## BİRİNCİ KISIM



## İKİNCİ KISIM

## ÜÇÜNCÜ KISIM



## DÖRDÜNCÜ KISIM

# ÖNSÖZ

Bundan altı sene kadar önce, arab filologlarından Abû ʿUbayda (öl. 210)'nin *Macâz al-Qurʾân* adlı eserinin tenkidli neşrini hazırlarken, ehemmiyetli addedilebilecek bir kısmının Buḫârî tarafından iktibas edildiğini tesbit etmiştim. Mahiyeti tamamiyle filolojik olan bu iktibasların, Peygamber'in söz ve sünnetlerini toplamayı gaye edinen bir hadis kitabının bâbları arasına gelişi güzel serpilmiş bulunması keyfiyeti bende, Buḫârî'nin filolojik eserlerle münasebeti, metodu; eserinin -bu vasfıyla- mensub olduğu edebiyatın diğer musannefatına ne dereceye kadar benzediği, musannaf bir hadis kitabının sınırının dışına çıkıp çıkmadığı hususlarını araştırmak merakını uyandırmıştı. Buḫârî'nin filolojik kaynaklarını tetkik ederken, dolayısıyla, ilk asırlarda muhaddislerle filologlar arasındaki münasebetin bir kısmı da aydınlanmış olacaktı.

Bir hadis kitabının filolojik kaynaklarını veya umumî olarak kaynaklarını araştırmak meselesi, bidayette -bildiğime göre- daha evvelce üzerinde durulmamış olan ve neticesi tamamiyle meçhul bulunan bir mevzu idi. Mevzuu ele alırken, Buḫârî'nin kitabını asırlardanberi meydana getirilen şerhleri, teracim-i ahvâl ve hadis usûlü kitapları ve sair ilgili eserlerin verdiği bilgi muvacehesinde tetkik, daha evvelki filologlardan yaptığı iktibasları tesbit etmeği tasarlamıştım. Netice çok ümid verici olmasa bile, filolojik bakımdan Buḫârî'nin, *Macâz al-Qurʾân*'dan faydalandığı muhakkak gibi görünüyordu. Bu keyfiyet gerek *Macâz*'a başvurmak ve gerekse şârihlerin verdiği bilgiden faydalanmak suretiyle öğrenilebiliyordu.

Buḫârî ile diğer hadis kitap ve meselelerini muhtelif bakımlardan ele alan modern tetkikler, hadis musannefatının kaynaklarını ve hususiyle filolojik kaynaklarını tesbiti gaye edinen bir araştırıcı için, mesaisine yardım etmek şöyle dursun, cesaret kırıcı mahiyet arzediyordu. Zira, altmış kadar sene önce, hadise ve islâmî rivayete dair, ortaya konan bir tetkikin neticeleri günümüze kadar hemen hemen hiç değişmemiş, Buḫârî'nin -diğer hadis musannıf-

ları gibi- kendinden evvel mevcut bir literatürden faydalanmak imkânından mahrum kaldığı, İslâm ülkesinin muhtelif yerlerini bir bir dolaşıp hadis râvileriyle temas etmek suretiyle topladığı şifahî haberlerden *Ṣaḥîḥ*'ini te'lif ettiği şeklindeki kanaat hâkim bulunuyordu. Ayni araştırıcı -bu kanaatın tamamiyle aksine- hadislerin ilk yazılı kaynaklarını keşfetmiş olmak gibi bir şöhret kazanmıştı. Bazı selefleri gibi, hicrî birinci asırda, hadislerin bazı yazılı vesikaları bulunduğuna dair kayıdlara rastlayarak, müslüman âlimlerin, yanlış olarak hadisleri tamamiyle - şifahî malzemelerden ibaret addettikleri zehabına kapılmış; buna mukabil müteakip asırlarda meydana getirilen musannaf hadis kitaplarının -daha evvel bazı hadis vesikalarının mevcudiyetini kabul etmesine rağmen- malzemelerini hadis râvilerinin şifahî haberlerinden topladıkları neticesine varmıştı.

İşte, "*Buḫârî'nin kaynakları hakkında araştırmalar*" adlı tetkike asrımızda hâkim böyle bir anlayışın te'siri altında, Buḫârî'nin, şifahî malzeme yanında faydalandığı muhtemel birkaç filolojik kaynağının ortaya konulabileceği ümidiyle başlanmıştır. Böyle bir te'sirle bir müddet aksi istikametlere teveccüh eden araştırmamız ancak islâmî rivayetin diğer rivayetlere benzemeyip râviler zinciri altında yazılı kaynaklar ihtiva etmekten ibaret hususiyetinin dikkati çekmiş olmasından sonra verimli bir mecraya girmiştir. Bu sebepledir ki, Buḫârî'nin filolojik kaynaklarının tesbitini gaye edinen tetkikin plân ve gayesi bilâhire değişmiş, Buḫârî'nin ve diğer hadis musennefatının, hattâ kısmen İslâm tarihinin kaynaklarına umumî olarak temas etmek, hadislerin ilk tedvîn ve tasnîfi gibi meseleleri, mevzuumuzu aydınlatmağa yetecek kadar gözden geçirmek zarureti hasıl olmuştur.

Kitabın birinci kısmını teşkil eden bu meselelerin ele alınmasıyla yapılmak istenen şey, islâmî rivayetin gözden kaçırılan ve araştırmalarda yanıltıcı neticelere götüren bir hususiyetinin izahıdır. Kitabın nihayetindeki I. ve II. lâhika lar bu izahın takviyesi maksadını istihdaf eder. I. lâhika bir hadis kitabının rivayetler zincirinden faydalanmak suretiyle yazılı kaynaklarını bulmak hususunda girişilen bir denemenin neticelerini ihtiva ediyor. Ayni lâhikaya ilâve olarak hazırlanan, Buḫârî'nin bilûmum râvilerinin indeksi, bazı teknik zaruretler yüzünden bu edisyondan çıkarılmıştır. Kanaatımızca, İslâmın II. ve III. asır müellefatındaki râvileri top-

layan indekslerin, islâmî edebiyatın kaynaklarını tesbit bakımından büyük bir ehemmiyeti vardır. Râviler zincirindeki isimlerin, haberlerin takviyesi maksadıyla uydurulmuş rivayet halkaları olduğu şeklindeki bir mülâhazanın hilâfına, kaynakların ya sahipleri veya rivayet hakkını haiz salâhiyetli râvileri olarak değerlendirilmesi lâzımdır.

II. lâhika, Buḫârî'nin, kaynaklarının en başında mülâhaza edilebilecek İmâm Mâlik'in *Muwaṭṭa'*ı ile olan münasebetlerinin tesbitine tahsis edilmiş, kitabın hacminin büyümesi endişesi yüzünden iktibasların aynen verilmesinden vazgeçilerek Buḫârî ile *Muwaṭṭa'*ın sahifelerine işaret ile iktifa edilmiştir. Her halde, yalnız bu mukayese bile, Buḫârî'nin kendinden evvel mevcut bir yazılı edebiyattan faydalanmak imkânından mahrum olduğu şeklindeki bir hükmü red için tatminkâr bir delil olabilecektir.

Buḫârî'nin kaynakları, hadis edebiyatının anlayışına uygun bir şekilde mülâhaza edilirken, onun, diğer hadis külliyatından, biri takriben sekizde birini teşkil edip bilâhire «*ta'lîq*» diye adlandırılan râviler zinciri bertaraf edilmiş hadis ve haberlerden, diğeri hadis ve bâblar arasında bol bol bulunan filolojik malzemeden ibaret iki mühim hususiyetiyle ayrıldığı görülmüştür. *Ṣaḥîḥ*'in her iki hususiyeti de tatminkâr bir izahtan mahrum kalmış ve ideal olarak tanınan VIII. ve IX. asır şerhlerinde, Buḫârî'nin filolojik kaynaklarıyla olan münasebetinin tayini bakımından vuzuhsuz olarak ele alınan meseleler modern tetkiklerin mevzuu olmamıştır.

*Ṣaḥîḥ*'in mühim ve bariz bir vasfını teşkil eden «*ta'lîq*» tarzındaki haberlerin kaynaklarının izahında, hadis edebiyatının izahından ayrılan bir neticeye varılmıştır. Bu hususiyetin izahında, *Ṣaḥîḥ*'in bâblarının tasnifinde daha evvelki musannefatın bâblarına uyulmuş olması keyfiyetinden faydalanılmıştır. Buḫârî'nin kendinden evvel mevcut literatürün bâblarına tabi oluşu meselesi şârihler arasında zaman zaman bir münakaşa mevzuu olmuşsa da kanaatımızca kitabın ikinci derecede mühim diğer bazı müşkillerinin izahı bakımından kabûlü kaçınılmaz bir vakıadır.

Rivayetler zincirini bertaraf edip hadis ve haberleri «qâla», ẕakara» (= «dedi, zikretti») gibi tabirlerle kitabına geniş ölçüde almış olan Buḫârî, kanaatımıza göre, rivayetler zincirini Peygamber'e kadar yükselten müsned bir hadis kitabı meydana getirmek şeklindeki prensibe sadık kalmamış, ciddî bir şekil-

de, isnâdın otoritesini sarsan ilk kimse olmuştur. Devrinde, sayısı çoğalmış bulunan hadis külliyatının bir nevi hulâsasını yapmağa teşebbüs eden Buhârî'nin, ilk asırlarda, bir zaruret neticesi olarak ortaya çıkan isnâdın ehemmiyetini ikinci dereceye indirmiş bulunmasını, hadis edebiyatında açılmış yeni bir çığır diye değerlendirmek lâzımdır. Bu hususiyeti gözönünde bulundurulunca, isnâdın ilk defa Buhârî tarafından bir ilim haline getirildiği şeklinde, asrımızda mevcut bir kanaatın, *Ṣaḥîḥ*'i dikkatlice mütalâa etmeden, verilmiş acele bir hükmün mahsûlü olduğu kabul edilebilir.

Buharî'nin kaynakları hakkında umumî ve zarurî bir fikir elde edildikten sonra, *Ṣaḥîḥ*'in ihtiva ettiği filolojik malzemenin tetkikine geçilmiş, kitabın her yerinde bulunmakla beraber bu gibi malzemenin en kesif bir şekilde rastlandığı «*Kitâb at-tafsîr*» namıyla ayrılan kısım, neticeleri diğer fasıllara da şâmil olacak şekilde ele alınmıştır. Hususiyle Abû 'Ubayda ve Farrâ'dan Buhârî'nin yaptığı iktibaslar bir araya toplanmış, bu malzemenin kaynaklarını, iktibas eden kitapla münasebetlerini mülâhaza etmeleri bakımından şârihlerin durumu gözden geçirilmiştir. Kaynaklara işaret hususunda diğer şârihlerle mukayese edilemiyecek bir mevkide bulunan İbn Ḥacar'e, Buhârî'nin kaynaklarının tetkiki işinde çok şey borçlu olduğumuzu ifade etmeden geçemiyeceğiz.

Kitabın muhtelif bâblarında gelişi güzel bir şekilde mevcut filolojik malzemenin hemen hemen hepsine İbn Ḥacar tarafından işaret edildiği, bir çok yerlerde, bazı şârihler, bazan da İbn Ḥacar tarafından kitabın mevzuu ile ilgili bulunmadığı belirtildiği halde, *Ṣaḥîḥ*'in islâmî edebiyatta te'min ettiği şöhretin bu keyfiyet ile uygunluk derecesi üzerinde durulmamıştır. Kanaatımızca Buhârî kendisinden evvel mevcut hadis edebiyatını hülâsa işinde muayyen bir plâna bağlı kalmamış, malzeme bolluğuna kavuşmuş olmakla beraber, meşhur hadis musannıfları arasında, kitabı muayyen bir sistemden en çok mahrum kalan kimse olmuştur. Bu hususiyet, hadis ve haberlerden ibaret kısımlarda mevcut olmakla beraber, en bariz şekilde filolojik malzemenin tetkiki sırasında müşahede olunmaktadır. Bu mülâhaza ile, mezkûr malzeme *Ṣaḥîḥ*'in bâblarındaki yerleri gösterebilmek suretiyle III ve IV numaralı lâhika larda aynen verilmektedir.

Buhârî'nin umumî ve daha sonra filolojik mahiyetteki kaynaklarının izahından sonra *Ṣaḥîḥ*'in müteakip nesillere intikal eden

rivayetlerinin tetkikine geçilmiştir. Buḫârî'nin kitabı, rivayetleri bakımından pek alâka çekici bir tetkike mazhar olmuşsa da, metninde mevcut bir çok müşkillerin bidayette iyi intihab olunmamış ve fakat muhtelif kolları arasındaki ihtilâfları pek dakik bir surette işlenmiş bulunan Firabrî rivayetine râci olduğuna hükmedebilmek için bir çok sebepler mevcuttur. Mükemmeliyetini şerhlerde mahfuz bulunan kısımlarından öğrendiğimiz Nasafî rivayetine bağlanan bir nüsha ele geçirmek hususunda bütün aramalarımız maalesef neticesiz kalmıştır. Ele geçirildiği takdirde, Buḫârî'nin hal-i hazır metninde mevcut müşkillerden bir kısmının, her halde, halledilebileceğini ümid ediyoruz.

Buḫârî'nin kaynaklarını araştırmayı gaye edinen bu tetkik, her halde, şâmil olduğu meselelere nihaî şeklini vermiş olmaktan ziyade, meseleleri vaz' ve hal şekillerini arayan bir deneme mahiyetinde kabul edilmelidir. Ayni mevzuda şimdiye kadar örnek ittihaz edebileceğimiz her hangi bir tetkikin bulunmaması ve doğrudan doğruya kaynakların tetkikinden çıkarılmış neticelere istinad edilmiş olması bakımından, vukuu muhtemel hataların orijinal hususiyetine atfedileceğini umuyoruz. Şurasına da işaret edelim ki, tetkikin hitamından tab'ına kadar geçen kısa zaman fasılası zarfında ele geçen yeni malzeme karşısında bazı ilâve ve değişiklikler yapılması zarureti ve tesbit ettiğimiz hal şekillerine yeni deliller bulmak imkânı hasıl olmuştur. Devamlı bir mesainin ve yapılacak tenkidlerin yeni bir edisyonu icab ettireceğine kani bulunuyoruz.

Son söz olarak, bu tetkiki hazırlamam esnasında, hassaten Buḫârî'nin filolojik kaynaklarının tesbiti işinde, kıymetli vaktını esirgemeden, bana yardım eden arkadaşım Bekir Kütükoğlu'na ve bu önsözü ingilizceye çevirmek lûtfunda bulunan arkadaşım Martin Dickson'a teşekkür etmeyi zevkli bir vazife sayarım.

15 Ekim 1956
**Fuad SEZGİN**

## English Translation of the Preface

About six years ago, while preparing a critical edition of the Arab philologist Abû ʿUbayda (d. 210 A. H.)'s *Macâz al-Qur'ân*, I established the fact that a rather considerable portion of that work had been quoted by Bukhari. The fact that these quotations in Bukhari, completely philological in nature as they were, were randomly scattered among the *bâb* of a book on *hadith* devoted to the compilation of the Prophet's words and *sunna*, provoked my interest to study Bukhari from the following points of view: (a) his relationship to philological works and his methodology; (b) the degree to which his work (in this philological respect) resembled other compilations in this type of literature; and (c) the determination of whether or not his work was outside the proper scope of a classified work on *hadith*. It was also felt that a study of Bukhari's philological sources would indirectly shed light on some of the relationships between *hadith*-compilers and philologists in the first centuries of the Hegira.

At the outset, I realized that the problem of investigating the philological sources of a book on *hadith*—or of its sources in general, was a subject which had not previously been dwelled upon and that the results of such a study were entirely unforseeable. In taking up the subject, I had planned to study Bukhari's work on the basis of the various information given in the commentaries, biographies, book on *hadith* methodology and other pertinent works which have been produced for centuries, and to establish Bukhari's quotations from the earlier philologists. The results of such a procedure might not perhaps have seemed very promising: but we did know for certain that Bukhari had used the *Macâz al-Qur'ân* as a philological source. This fact could be ascertained by recourse to either the *Macâz* or to the information given us by the commentators.

Modern research undertaken from various viewpoints on the problems in Bukhari and the other books on *hadith*, was more a discouragement than an aid for the scholar who would establish the sources of the *hadith* compilations —particularly, their philological sources. I say this because the conclusions of a study made sixty years ago on the *hadith* and the Islamic *rivayet* have scarcely changed and the conviction still prevails that Bukhari, like the other *hadith* compilers, was denied the possibility of using the pre-extent literature, and that he compiled the *Ṣaḥîḥ* from oral reports collected from the *ravis* of the *hadith* whom he met in his travels through each of the various regions of the Islamic world. In contrast with this conviction is the fact that this same scholar did earn credit for having discovered the first written sources for the *hadith*, for, like some of his predecessors, he came across references to the effect that there were certain *hadith* documents in the first century of the Hegira. (He was, however, mistaken in his idea that Muslim scholars claimed that the *hadith* was entirely taken from oral materials.) The point is that although he accepts the existence of previous *hadith* documents, he nonetheless arrives at the conclusion that the material in the classified *hadith* works produced in the following centuries was gathered from the *ravis*' oral reports.

The present work, entitled *Studies on Bukhari's Sources*, was begun under the influence of these prevailing concepts of our age. It was hoped, however, that in addition to Bukhari's oral materials, some of the philological sources which he most likely used would also be exposed. Under this influence our research was, for a while, heading in misleading directions. Our course did not become productive until it finally struck our attention that the Islamic *rivayet* (tradition) does not resemble other *rivayets*: its special characteristic lies in the fact that the chain of *ravis* (authorities) contains *written sources*. With this new consideration in mind, the plan and purpose of this study, which was originally meant to establish Bukhari's philological sources, was ultimately changed. It accordingly became necessary to handle the sources for Bukhari and the other *hadith* compilations, and even to some extent the general sources for Islamic history. Similarly, for the proper illumination of our subject, sufficient cognizance had to be taken of

such problems as the first recording and systematization of the *hadith.*

These problems are taken up in the first part of our book where we attempt to explain this special feature of Islamic *rivayet* which has escaped attention and which has led to misleading conclusions in research. The first and second appendices at the end of this book are devoted to a bolstering of this thesis. The first appendix contains the results of an attempt undertaken to find the written sources for a book of *hadith* by using its *rivayet* chain. A general index of Bukhari's *ravis* was prepared as an addition to this appendix; however, owing to technical difficulties this index does not appear in this edition. We feel that indices compiled of the *ravis* mentioned in the writings of the second and third Islamic centuries are of great importance for establishing the sources of Islamic literature. Instead of considering the *rivayet* links as forgeries made to bolster the names and «reports» in the chain of *ravis,* we should rather evaluate the authors of the sources, or their authorized and competent *ravis.*

The second appendix has been devoted to establishing the relationship between Bukhari and Imâm Mâlik's *Muwaṭṭa,* which may be considered the major source. To avoid increasing the bulk of this volume unnecessarily, we have dispensed with repeating the verbatim citations and have deemed it sufficient to refer to the pages in Bukhari and the *Muwaṭṭa.* As a matter of fact, this comparison alone would be sufficient to refute any claim that Bukhari was denied the possibility of using the pre-extent written literature.

When we considered Bukhari's sources from the viewpoint of their conformity to the usual concept of *hadith* literature, a divergence from the other *hadith* collections was noted in two important ways: (1) the *hadith* and *haber* section, later called the *taᶜliq,* is about 1/8 of the total; and (2) there is abundant philological matter found among the *hadith* and *bâb.* These two features of the *Ṣaḥîḥ* have not met with a satisfying explanation: the standard eighth and ninth century (A. H.) commentaries were obscure on the matter of fixing Bukhari's relationship to the philological sources; nor have these problems in any way been the object of modern scholarship.

In the explanation of the sources for the *haber* in the *taᶜliq*

form —so important and prominent a quality of the *Ṣaḥîḥ*— a conclusion is reached which differs from the usual explanation in the *hadîth* literature. To explain this characteristic, we have used the fact that the arrangement of the *Ṣaḥîḥ's bâbs* has been adapted to the *bâbs* of previous compilations. Although the question of Bukhari's having followed the *bâb* in previously extent literature is a subject of dispute among the commentators, it must, in our opinion, be accepted if we are to explain other important, although secondary difficulties in the book.

Bukhari put aside the chain of *rivayets* and included such expressions as «qâla» («he said») and «zakara» («he mentioned») on a large scale in his book. It can therefore be said that he did not remain faithful to his purpose of producing a book of *hadîth* based on the *isnâds* going back to the Prophet. He can, in fact, be regarded as the first person to seriously shake the authority of the *isnâd*. He was trying to make a kind of summary of the *hadîth* collections which had so increased in his period, and reduced to a secondary degree the importance of the *isnâd* which had come into being as a contingent necessity in the first centuries of the Hegira. He must therefore be appreciated for having opened a new method in *hadith* literature. As long as we are discussing the subject, it may here be said that the conviction in our age that the *isnâd* was first brought to a science by Bukhari, can only be accepted as a rash judgement made from reading the *Ṣaḥîḥ* without any great care.

After obtaining these general and compelling ideas on Bukhari's sources, we turned to the study of the philological matter contained in the *Ṣaḥîḥ*. We took up the separate section entitled the *Kitâb al-Tafsîr*, since, while this type of material is found everywhere in the work, it is met with in its most concentrated form here, and the conclusions would apply to the other chapters as well. We collected together Bukhari's quotations, particularly from Abû ʿUbayda and Farrâ, and then examined the attitude of the commentators as to their ideas on the sources for this material and on the connections of this material with the *Ṣaḥîḥ*. While on the subject of pointing out the sources, we cannot pass without stating that we are greatly indebted to Ibn Ḥacar, who is incomparably superior to the other commentators.

The phililogical matter found scattered throughout the various *bâb* of the *Ṣaḥîḥ* were almost all signalized by Ibn Ḥacar, and it is clear that in many places several of the commentators, including sometimes Ibn Ḥacar, did not find this material pertinent to the subject of the book. Nonetheless, it must be stated that in view of this feature they did not sufficiently question the appropriatness of the fame the *Ṣaḥîḥ* has secured in Islamic literature. Bukhari, in his task of summarizing the pre-extent *hadith* literature, did not, in our opinion, remain bound to any specific plan of arrangement. He did handle a mass of the material, but he is, among his contemporaries, the one whose work is the most devoid of a specific system. This lack of system, although found as well in the *hadith* and *haber* portions, is best seen when the philological matter is studied. With this consideration in mind, the philological material is given verbatim in the third and fourth appendices where references are given to their location in the *bâbs* of the *Ṣaḥîḥ*.

After the exposition first of Bukhari's general sources and then of his philological sources, our study turned to the recensions (*rivayet*) of the *Ṣaḥîḥ* itself which were passed on to the succeeding generations. Bukhari's work, from the viewpoint of its recensions, has been the object of interesting study. There are several reasons for believing that some of the difficulties in the text relate to the Firabrî recension, and although the variants in the various readings have been carefully worked out, it must be said that this recension was ill-chosen in the first place. There is also the Nasafî recension, the superiority of which we know from its preserved portions in the commentaries. Despite all our efforts it has been impossible to secure a copy of the *Ṣaḥîḥ* based on this recension. If a copy were to be secured, we are sure that at least some of the problems found in the present text of Bukhari would be cleared.

This study which has as its aim the investigation of Bukhari's sources, rather than giving a final form to the problems involved, should be regarded as an essay which would pose the problems and seek their solutions. In this connection, we hope that the errors which probably exist will be attributed to the original nature of this study; for there has as yet been nothing which could have served as a guide, and we rely for our conclusions on the direct

study of the sources. To this we should also like to note that in the short time between the completion of this study and going to press, new material came to hand which obliged us to make certain additions and changes. These additions furnished new proofs for the solutions we had established. Continued efforts and the criticism which will be made, will, we are sure, make a new edition necessary.

It is now my pleasant duty to thank my good friend, Bekir Kütükoğlu, for not sparing his valuable time in his assistance to me during the course of preparing this study— particularly in the task of establishing Bukhari's philological sources. I should also like to thank my good friend, Martin Dickson, for being kind enough to translate this preface into English.

# BİBLİYOGRAFYA
## VE
## KISALTMALAR

Abû ʿUbayd, Ğarîb al-ḥadîs = *Ğarîb al-ḥadîs* liAbî ʿUbayd al-Qâsim b. Sallâm al-Harawî. Köprülü Ktb. nr. 455.

Abu'l-Walîd al-Bâcî, al-Carḥ wa't-taʿdîl = *Kitâb al-carḥ wa't-taʿdîl fî asmâʾ ar-ricâl al-mazkûra fî Ṣaḥîḥ al-Buḫârî wa Muslim* liAbi'l-Walîd al-Bâcî. Nuruosmaniye Ktb. nr. 766.

Adab al-imlâ = *Kitâb adab al-imlâ wa'l-istimlâ*, taʾlîf ʿAbdalkarîm b. Muḥammad as-Samʿânî. Nşr. Max Weisweiler. Leiden, E. J. Brill 1952.

Ağânî = *Kitâb al-ağânî* li'l-İmâm Abi'l-Farac al-İṣfahânî. Cuzʾ 1-21. (Bitaṣḥîḥ Aḥmad aş-Şinqîṭî). Mısır 1322-3.

Aḥâdîs al-Muwaṭṭaʾ = *Aḥâdîs al-Muwâṭṭaʾ wa ittifâq ar-ruwwât ʿan Mâlik wa iḫtilâfihim fîhâ ziyâdatan wa naqṣan*, taʾlîf... Abi'l-Ḥasan ʿAlî b. ʿUmar ad-Dâraquṭnî Wa yalîh *Kaşf al-Muğaṭṭâ fî faḍl al-Muwaṭṭaʾ*, taʾlîf Abi'l-Qâsim ʿAlî b. al-Ḥasan al-Ḥâfiẓ b. ʿAsâkir. Nşr. Muḥammad b. al-Ḥasan al-Kawsarî. Kahire 1946.

Ahlwardt = *Verzeichnis der arabischen Handschriften*, von W. Ahlwadt. Bd. 1-10. Berlin 1887-99. (Die Handschriften-Verzeichnisse der Kgl. Bibliothek zu Berlin.)

ʿAlâʾî, Muşkil aş-şaḥîḥayn = *Muşkil aş-şaḥîḥayn* li'ş-Şayḫ Şalâḥaddîn Ḫalîl al-ʿAlâʾî. Süleymaniye Ktb. -Çelebi Abdullah kısmı nr. 476/2.

ᶜAynî = *ᶜUmdat al-qârîʾ fî şarḥ Şaḥîḥ al-Buḫârî*, liBadraddîn Abî Muḥammad Maḥmûd b. Aḥmad al-ᶜAynî. Cuz 1-11. İstanbul 1308-1309.

Bâcî: Bk. Abu'l-Walîd al-Bâcî.

Br. G². = *Geschichte der Arabischen Litteratur* von Carl Brokkelmann, zweite den supplementbaenden angepasste Auflage. Band 1-2. Leiden, E. J. Brill 1943-9.

Br. Suppl. = *Ayn. esr.*, Supplementband 1-3. Leiden 1937-42.

Buḫârî = Şaḥîḥ Abî ᶜAbdallâh Muḥammad b. İsmâᶜîl b. al-Muğîra b. Bardizbâh al-Buḫârî. Cuzʾ 1-9. Bulak, 1311-3.

Caetani, Annali = *L. Caetani, Annali dell' Islam* (Milano 1905 v. dd.) Türkçe trc. *İslâm târîhi*, mütercim Hüseyin Cahid İstanbul 1924 v. dd. (tercümenin bir kısmı tabolunmuştur.)

Câmiᶜ bayân al-ᶜilm = *Câmiᶜ bayân al-ᶜilm wa fadlih wa mâ yanbağî fî riwâyatih wa ḥamalatih li'l-*İmâm al-muḥaddiṣ al-muctahid... Abî ᶜUmar Yûsuf b. ᶜAbdalbarr an-Namarî, al-Qurṭubî al-Andalûsî. Cuzʾ 1-2. Kahire, tarihsiz.

Câmiᶜ Maᶜmar b. Râşid (Ankara nüşhası) = *Câmiᶜ* Maᶜmar b. Râşid riwâyat Abî Muḥammad ᶜAbdarraḥmân b. Asad b. al-Munẕir al-Fârisî al-Kâzarûnî ᶜan Abî Yâᶜqûb b. İsḥâq b. İbrâhîm... ᶜan ᶜAbdarrazzâq b. Nâfîᶜ ᶜan Maᶜmar b. Râşid. Ankara Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi Ktb. - İsmâil Sâîb Sencer kısmı, nr. 2164.

— — (Feyzullâh ef.) = *Kitâb al-Câmiᶜ* li'Maᶜmar b. Râşid. ᶜAbdarrazzâq b. Ḥammâm'ın *Muşannaf*'ı ile birlikte Feyzullâh ef. Ktb. nr. 541 (92 a-213 a).

Charles Pellat, Le millieu basrien = Charles Pellat, *Le milieu basrien et la formation de Cahiz.* Paris 1953.

Damîrî, Ḥayât al-ḥayawân = *Ḥayât al-ḥayawân al-kubrâ*, taʾlîf Muḥammad b. Mûsa'd-Damîrî. Cuz 1-2. Bulak, Abi'l-Faḍl 1275.

Ḍuḥa'l-islâm = *Ḍuḥa'l-islâm* ta'lîf Aḥmad Amîn. Cuz 1-3. Kahire 1938.

EI = *Encyclopédie de l'Islâm.*

Fatḥ = *Fatḥ al-bârî* (yalnız III. ve IV. lâhika larda bu şekilde kısaltılmıştır).

Fatḥ al-bârî = *Fatḥ al-bârî bişarḥ Ṣaḥîḥ* al-İmâm Abî ᶜAbdallâh Muḥammad b. İsmâᶜîl al-Buḫârî li'ş-Şayḫ ... al-Şihâbaddîn Aḥmad b. ᶜAlî b. Muḥ. b. Ḥacar al-ᶜAsqalânî aş-Şâfiᶜî. Cuz' 1-13. Bulak 1300-1.

Fihris Dâr al-Kutub = *Fihris al-kutub al-ᶜarabiya'l-mawcûda bi'd-Dâr...* Cuz' 1-8. Kahire 1924-42.

Fihrist İbn Ḫayr = *Fihrist wa mâ rawâh ᶜan şuyûḫih min ad-dawâwîn al-muşannafa fî ḍurûb al-ᶜilm wa anwâᶜ maᶜârif,* Şayḫ... Abû Bakr Muḥammad b. Ḫayr b. ᶜUmar b. Ḫalîfa al-İşbîlî... Ed. Fd. Codera et J. Ribera Tarrago. Bibl. Hisp. IX, X. Caesraugustae 1894-5.

Fihrist aṭ-Ṭûsî = *Fihrist aṭ-Ṭûsî* (Abî Caᶜfar Muḥammad b. al-Ḥasan). Kalkutta 1853.

Goldziher, Muḥ. Stud. = *Muhammedanische Studien,* Theil 1-2. Halle 1889-90. (Bu kitabın hadise aid kısımları için, fransızca tercümesinden faydalanılmıştır. Tercümesinin kenarında aslın sayfalarına işaret edildiği için, elinde sadece almanca aslı bulunan okuyucuya kolaylık maksadiyle, aslının sayfalarına işaret edilmiştir. Tercümesi: *Etudes sur la tradition islamique.* Extraites du tome II des *Muhammedanische Studien.* Traduites par léon Bercher. Paris 1952.)

Goldziher, Zahiriten = *Die Ẓâhiriten. Ihr Lehrsystem und ihre Geschichte. Beitraege zur Geschichte der Muhammedanischen Theologie,* von Dr. Ignaz Goldziher. Leipzig, 1884.

Guillaume, The Tradition of Islam = A. Guillaume, *The Tradition of Islam, an Introduction to the Hadith-Literature with Bibliography, Glossary and Index*. London 1924.

Hadyu's-sârî = *Hadyu's-sârî, li'Ṣaḥîḥ* Abî ʿAbdallâh al-Buḫârî, li'Şayḫ al-İslâm... Abî'l-Faḍl Şihâbaddîn Aḥmad b. ʿAlî b. Muḥammad b. Muḥammad b. Ḥacar al-ʿAsqalânî. Bulak 1301.

Ḥadîs̱ ʿAlî b. Ḥucr = *Ḥadîs̱ ʿAlî b. Ḥucr b. İyâs as-Saʿdî* ʿan İsmâʿîl b. Caʿfar al-Madanî. Köprülü Ktb. nr. 428.

Ḥâkim Nîsâbûrî, Maʿrifat ʿulûm al-ḥadîs̱ = *Kitab maʿrifat ʿulûm al-ḥadîs̱*, taṣnîf al-İmâm al-Ḥâkim Abî ʿAbdallâh al-Ḥâfiẓ an-Nîşâbûrî. Nşr. Ḥusayn Difil. Kahire, Matbaʿat ad-Dâr al-Kutub al-Mişriya, 1937. (Dâʾirat al-Maʿârif al-ʿUs̱mâniya-Haydarabâd neşriyatından.)

Ḥilyat al-awliyâ = *Ḥilyat al-awliyâ wa ṭabaqât al-aṣfiyâ* li'l-Ḥâfiẓ Abî Nuʿaym Aḥmad b. ʿAbdallâh al-İṣbahânî cüzʾ 1-10. Kahire 1932-1938.

Ḫaṭîb Bağdâdî, al-Asmâʾ al-Mubhama = *al-Asmâʾ al-mubhama fî'l-anbâʾ al-muḥkama*, li Abî Bakr Aḥmad b. ʿAlî b. S̱âbit al-Bağdâdî, Feyzullâh efendi Ktb. nr. 497.

Ḫaṭṭâbî, Şarḥ al-Buḫârî = *Şarḥ Ṣaḥîḥ al-Buḫârî al-musammâ bi İʿlâm as-sunan*, Abî Sulaymân Ḥamd b. Muḥammad b. İbrâhîm al-Ḫaṭṭâbî Feyzullâh efendi Ktb. nr. 437.

Ḫizânat al-adab = *Ḫizânat al-adab wa lubb lubâb lisân al-ʿarab ʿalâ şawâhid şarḥ al-kâfiya...* ʿAbdalqâdir b. ʿUmar al-Bağdâdî. Cuzʾ 1-4. Bulak, 1299.

Ḫuzâʿî, al-Fitan = *Kitâb al-fitan*, taṣnîf Nuʿaym b. Ḥammâd al-Ḫuzâʿî. Atıf efendi Ktb. nr. 602.

İbn ʿAbdalbarr, al-İntiqâ = *al-İntiqâ fî faḍâʾil as̱-s̱alâs̱at al-aʾimmat al-fuqahâ Mâlik wa'ş-Şâfiʿî wa Abî Ḥanîfa*

*wa zikr ᶜuyûn min aḫbârihim wa aḫbâr aṣḥâbihim li't-taᶜrîf bicalâlat aqdârihim,* li'l-İmâm al-Ḥâfiẓ Abî ᶜUmar Yûsuf b. ᶜAbdalbarr an-Namarî al-Qurṭubî. Kahire 1350.

Taqaṣṣî = *Tacrîd at-tamhîd limâ fi'l-Muwaṭṭa' min al-maᶜqnî wa'l-asânîd wa't-Taqaṣṣî li ḥadîs al-Muwaṭṭa' wa Şuyûḫ al-İmâm Mâlik wa fî âḫirih mâ lam yuẓkar fi'l-Muwaṭṭa' min riwâyat Yaḥyâ b. Yaḥyâ ᶜan al-İmâm Mâlik...* li'l-İmâm Abî ᶜUmar Yûsuf b. ᶜAbdalbarr an-Namarî. Kahire 1350.

İbn Ḥacar, Naẓm al-la'âlî = *Naẓm al-la'âlî bimi'at al-ᶜawâlî,* li Şihâbaddîn Aḥmad b. ᶜAlî b. Ḥacar al-ᶜAsqalânî Köprülü Ktb. nr. 428/2 (136 a-217 b).

İbn Abî Ḥâtim âr-Râzî, al-Carḥ wa't-taᶜdîl = *Kitâb al-Carḥ wa't-taᶜdîl,* ta'lîf... Abî Muḥ. ᶜAbdarraḥmân b. Abî Ḥâtim Muḥammad b. İdris b. al-Munẕir at-Tamîmî ar-Râzî Cuz' 1-6. Haydarabad 1952.

İbn Ḫallikân = *Wafayât al-aᶜyân wa anbâ' abnâ' az-zamân* ta'lîf al-Qâḍî Aḥmad aş-Şahîr bi'bn Ḫallikân. Cuz 1-2. Bulak 1273.

İbn Mâca = *Sunan al-İmâm...* Muḥammad b. Yazîd Abî ᶜAbdallâh b. Mâca'l-Qazwînî. Cuz' 1-2. Kahire 1313.

İbn Mâlik, Şawâhid at-tawḍîḥ = *Şawâhid at-tawḍîḥ wa't-taṣḥîḥ limuşkilât al-Câmiᶜ aṣ-ṣaḥîḥ,* taṣnîf al-ᶜAllâma... Camâladdîn Muḥammad b. ᶜAbdallâh b. ᶜAbdallâh b. Mâlik aṭ-Ṭâ'î. Haydarabad 1319.

İbn Saᶜd, Ṭabaqât = *Kitâb aṭ-ṭabaqât al-kâbîr. Biographien Muhammeds, seiner Gefaehrten und der spateren Traeger des Islams bis zum Jahre 230 der Flucht.* Nşr. E. Sachau (Leiden 1904 v.,dd.)

İbn an-Nadîm, al-Fihris = *Kitâb al-fihris.* Mit anmerkungen hrsg. von G. Fluegel. Leipzig 1871.

**İbn aş-Şalâḥ** = *ʿUlûm al-ḥadîs al-maʿrûf bi Muqaqqimat İbn aş-Ṣalâḥ* li'l-İmâm al-Ḥâfiẓ Abî ʿAmr ʿUsmân b. ʿAbdarrâḥmân al-maşhûr bi'bn aş-Şalâh *wa şarḥuh at-Taqyîd wa'l-îydâḥ ma uṭliqa wa uğliqa min muqaddimat İbn aş-Ṣalâḥ* li Şayh al-İslâm al-Ḥâfiẓ Zaynaddîn ʿAbdarraḥîm b. al-Ḥusayn al-ʿİrâqî wa taʿlîqât ʿalayhi fî'z-zayl... *al-Mişbâḥ ʿalâ muqaddimat İbn aş-Ṣalâḥ*. Haleb 1350.

**İhyâʾ al-ʿulûm** = *İḥyâʾ al-ʿulûm* taʾlîf al-İmâm Abî Ḥâmid Muḥammad al-Ğazzâlî. Cuzʾ 1-4. Kahire 1278.

**ʿİrâqî, at-Taqyîd** = Bk. İbn aş-Şalaḥ.

**İrşâd al-arîb** = *Yaqut's Dictionary of Learned Men. Mocam al-odaba*. Nşr. Aḥmad Farîd Rifâʿî. Cuzʾ 1-20. Kahire, senesiz.

**İşlâḥ ḫaṭaʾ al-muḥaddisîn** = *İslâḥ ḫaṭa al-muḥaddisîn* li'l-İmâm... Abî Sulaymân Ḥamd b. Muḥammad al-Ḫaṭṭabî. Nşr. Burhanaddîn Muḥammad ad-Dâğistânî. Kahire 1355.

**İtqân** = *al-İtqân fî ʿulûm al-Qurʾân*, Calâladdîn as-Suyûṭî. Cuzʾ 1-2. Bulak 1287.

**Kalâbâzî** = *al-İrşâd fî maʿrifat ricâl al-Buḫârî*, Abî Naşr Aḥmad b. Muḥammad b. al-Ḥusayn al-Kalâbâzî Topkapu Saray Ktb. - III. Aḥmed kısmı nr. 2889.

**Kaşf al-muğaṭṭâ** = *Kaşf al-muğaṭṭâʾ* taʾlîf Abi'l-Qâsim ʿAlî b. al-Ḥasan al-Ḥâfiẓ İbn ʿAsâkir. Bk. Aḥâdis al-Muwaṭṭaʾ.

**Kaşf aẓ-ẓunûn** = *Kaşf az-zunûn*, Kâtib Çelebi. Şerefettin Yaltkaya ile Kilisli Rifat Bilge tarafından hazırlanmıştır. İstanbul 1941-3.

**Ḳifâya** = *Kitâb al-kifâya fî ʿilm ar-riwâya*, taşnîf... Abî Bakr Aḥmad b. ʿAlî b. Sâbit al-maʿrûf bi'l-Ḫaṭîb al-Bağdâdî. Haydarabad 1357. ʿDâʾirat al-Maʿârif al-ʿUsmâniya neşriyatından).

**Kirmânî** = al-Buḫârî bişarḥ al-Kirmânî. Cuzʾ 1-25. Kahire 1935-1945.

Lisân al-ʿarab = *Lisân al-ʿarab* li'l-İmâm Abi'l-Faḍl Camâladdîn Muḥammad b. Mukarram b. Manẓûr. Cuzʾ 1-20. Bulak 1300-8.

Lisân al-mîzân = *Lisân al-mîzân* li'l-İmâm... Şihâbaddîn Abi'l-Faḍl Aḥmad b. ʿAlî b. Ḥacar al-ʿAsqalânî. Cuzʾ 1-6. Haydarabad 1329-31.

Maʿâni'l-Qurʾân li'l-Farrâ = *Maʿâni'l-Qurʾân* li'Abî Zakariyâ Yaḥyâ b. Ziyâd al-Farrâ. Süleymaniye Kütüphanesi - Bağdadlı Vehbî kısmı nr. 66.

Macâz = *Macâz al-Qurʾân* (yalnız III. ve IV. lahikada bu şekilde kısaltılmıştır).

Macâz al-Qurʾân = *Macâz al-Qurʾân* ṣanʿat Abî ʿUbayda Maʿmar b. al-Muṯannâ at-Taymî... ʿÂraḍah bi uṣûlih wa ʿallaq ʿalayh ad-Doktor Muḥammad Fuad Sezgin. I. Cuzʾ Kahire 1954.

al-Maşʿad al-aḥmad = *al-Masʿad al-aḥmad, fî ḫatm musnad al-İmâm Aḥmad,* li'l-Ḥâfiẓ Şamsaddin b. al-Cazârî. Kahire 1949 (*Musnad* Aḥmad b. Ḥanbal'in birinci cildinin baş tarafında basılmıştır. «Maşʿad» kelimesinin «Muşʿad» şeklinde de okunması mümkündür.)

Maşâriq al-anwâr = *Maşâriq al-anwâr, ʿalâ şiḥâḥ al-âṯâr,* li'l-İmâm... al-Qâḍî Abi'l-Faḍl ʿİyâḍ b. Mûsâ b. ʿİyâḍ al-Yaḥsubî. Cuzʾ 1-2. Fas 1328-9.

———————————— (Kahire) = Cuzʾ 1. Maṭbaʿat as-Saʿâda 1332.

Mingana, an Important Manuscript of the Traditions of Buhâri = *An Important... Bukhari, with Nine Facsimile Reproductions* by A. Mingana. Cambridge 1936.

Muʿcam al-buldân = *Kitâb Muʿcam al-buldân,* taʾlîf Şihâbaddîn Abî ʿAbdallâh Yâqût b. ʿAbdallâh al-Ḥamawî. Nşr. Wüstenfeld. Cuzʾ 1-6. Leipzig 1866.

M u ᶜc a m ğ a r î b a l - Q u r ʾâ n = *Muᶜcam ğarîb al-Qurʾan mustaḫracan min Ṣaḥîḥ al-Buḫârî* wa fih mâ warada ᶜan İbn ᶜAbbâs min Ṭarîq İbn Abî Ṭalḥa ḫassatan... Muḥammad Fuʾâd ᶜAbdalbâqî. Kahire 1950.

M u d r a c l i ʾl - Ḫ a ṭ î b a l - B a ğ d â d î = *Kitâb al-faṣl liʾl- waṣl al-mudrac fiʾn-naql*, li Abî Bakr Aḥmad b. ᶜAlî b. S̱âbit al-Ḫaṭib al-Bağdâdî. Topkapu Saray Ktb. - III. Ahmed kısmı nr. 612.

M u ğ n î f î ṭ a b a q â t a l - m u ḥ a d d i s̱ î n = *al-Muğnî fî ṭabaqât al-muḥaddis̱în* = li Abî ᶜAbdallâh Muḥammad b. Aḥmad b. ᶜUs̱mân az̲-Z̲ahabî. Feyzullâh Efendi Ktb. Nr. 1528.

M u ḥ a d d i s̱ a l - f â ṣ i l = Bk. Râmahurmuzî.

M u q a d d i m a t a l - c a r ḥ w a ʾt - t a ᶜd î l = *Taqdimat al-maᶜrifa li kitab al-carḥ waʾt-taᶜdîl*, taʾlif al-İmâm... Abî Muḥammad ᶜAbdarraḥmân b. ᶜAbî Ḥâtim Muḥammad b. İdrîs b. al-Munz̲ir at-Tamîmî al-Ḥanzalî ar-Râzî. Haydarabâd 1952.

M u s l i m = *al-Câmiᶜ aṣ-ṣahîh*, taʾlîf Abiʾl-Ḥusayn Muslim al-Quşayrî. Cuzʾ 1-8. İstanbul 1329-33.

M u s n a d A ḥ m a d İ b n Ḥ a n b a l = *al-Musnad* liʾl-İmâm Aḥmad b. Muḥammad b. Ḥanbal. Nşr. Aḥmad Muḥammad Şâkir. Cuzʾ 1-10. Kahire, 1949-1951.

M u ṣ a n n a f İ b n A b î Ş a y b a = *Muṣannaf* Abî Bakr ᶜAbdallâh b. Muḥammad b. İbrâhîm b. Abî Şayba. Köprülü Ktb. Nr. 438.

M u ṣ a n n a f ᶜA b d a r r a z z â q = *Muṣannaf* ᶜAbdarrazzâq b. Hammâm b. Nâfiᶜ al-Ḥimyarî aş Şanᶜanî Cuzʾ 1-5. Murad Molla Ktb. Nr. 596-600; 6. cuzʾ Feyzullâh efendi Ktb. nr. 541.

M u t a w â r î ᶜa l â t a r â c i m a l - B u ḫ â r î = *Kitâb al-mutawârî ᶜalâ tarâcim abwâb al-Buḫârî*, taʾlîf al-Ḥâfiẓ Naṣraddîn Abiʾl-ᶜAbbâs Aḥmad b, Wacîhaddîn Muḥammad b. Manṣûr

b. Munîr Ḫaṭîb al-İskandariya. Umumî Ktb. Nr. 1115.

Muwaṭṭa᾽ = *al-Muwaṭṭa᾽* li'l-İmâm Mâlik b. Anas. Tunus 1280.

——— (Şaybânî rivayeti) = *al-Muwaṭṭa᾽* li'l-İmâm Muḥammad raḥimahullâh ta'âlâ ma' a ta'lîq al-mumaccad 'alâ *Muwaṭṭa᾽* Muḥammad... min taṣnîf mawlânâ Abi'l-Ḥasanât Muḥammad 'Abdalḥayy. Lokno 1898.

Naḥḥâs, an-Nâsiḫ wa'l-mansûḫ = *Kitâb an-nâsiḫ wa'l-mansûh fi'l-Qur᾽ân al-karîm mimma uctumi'a 'alayh wa'ḫtulifa fih 'an al-'ulamâ min aṣḥâb Rasulillâh...*, ta᾽lîf Abî Ca'far an-Naḥḥas. Kahire 1323.

Nawawî, Şarḥ Muslim = *Şarḥ* al-İmâm an-Nawawî 'alâ Muslim. Cuz. 1-10. (Qasṭallânî'nin kenarında).

Nihâyâ = *an-Nihâya fî ğarîb al-ḥadîṡ wa'l-âṡâr*, Abu's-Sa'âdat al-Mubârak b. Muḥammad b. al-Cazarî al-Ma'rûf bi'bn al-Aṡîr. Cuz᾽ 1-4. Kahire 1322.

OLZ = *Orientalistische Literaturzeitung.*

Qâḍî 'İyâd, al-İlmâ' = *Kitâb al-ilmâ ilâ ma'rifat uṣûl ar-riwâya wa taqyîd as-sama' wa cumal min faḍâ᾽il 'ilm al-ḥadîṡ wa ahlih wa nukat min adabi ḥamalatih wa naqlih.* Ayasofya Ktb. Nr. 433.

Qasṭallânî = *İrşâd as-sârî li şarḥ Şaḥîḥ al-Buḫârî*, li'l-'allâma'l-Qasṭallânî. Cuz᾽ 1-10. Kahire 1307.

Qût al-qulûb = *Kitâb qût al-qulûb fî mu'âmalât al-Maḥbûb wa waṣf ṭarîq al-murîd ilâ maqâm at-tawhîd...* li Abî Ṭâlib Muḥammad b. Abi'l-Ḥasan 'Alî b. 'Abbâs al-Makkî. Cuz᾽ 1-2. Kahire 1310.

Râmahurmuzî (Köpr.) = *al-Muhaddiṡ al-fâṣil bayn ar-râwî wa'l-wâ'î* li Abî Muḥammad al-Ḥasan b. 'Abdarraḥmân b. Ḫallâd ar-Râmahurmuzî. Köprülü Ktb. Nr. 397.

——— (Şehid Alî) = *al-Muhaddiş al-fâşil bayn ar-râwî wa'l-wâ'î.* Şehid Ali Paşa Ktb. Nr. 531.

Ricâl aş-şaḥîḥayn = *Kitâb al-cam' bayna kitabay Abî Naṣr al-Kalâbâẕî wa Abî Bakr al-İṣbahânî... fî ricâl al-Buḫârî wa Muslim* li'l-İmâm al-Ḥâfiẓ Abi'l-Faḍl Muḥammad b. Ṭâhir b. 'Alî al-Maqdisî yu'raf bi'bn al-Qaysarânî aş-Şaybânî. Cuz' 1-2. Haydarabâd 1323.

Risâlat Abî Dâwûd as-Sicisṭânî fî waṣf ta'lîfih li kitâb as-sunan = *Risâlat Abî Dâwûd as-Sicisṭâni fî waṣf ta'lîfih li' kitâb as-sunan* riwâyat Abi'l-Ḥusayn... b. 'Abdal'azîz al-Hâşimî. Nşr. Muḥammad Zâhid al-Kawsarî. Maṭb. al-Anwâr, Kahire 1369.

Rs = *Ricâl aş şaḥîḥayn* (yalnız I. lâhika da bu şekilde kısaltılmıştır).

Schacht, The Origins of Muhammadan Jurisprudence = *The Origins of Muhammadan Jurisprudence* by Joseph Schacht. Oxford 1950.

Su'âlât al-Acurrî = *al-Cuz' aş-şâliş min su'âlât Abî 'Ubayd Muḥammad b. 'Alî b. 'Uşmân al-Âcurrî şayḫah Abâ Dâwûd as-Sicisṭânî.* Köprülü Ktb. Nr. 292.

Sunan Abî Dâwûd = *Sunan Abî Dâwûd Sulaymân b. al-Aş'aş as-Sicisṭânî al-Azdî.* Nşr. Muḥammad Muḥyaddîn 'Abdalḥamîd. Cuz' 1-2. Kahire 1950.

Sunan ad-Dârimî = *al-Câmi' aş-şaḥîḥ fi's-sunan al-maşhûr biMusnad ad-Dârimî.* Haydarabad 1309.

Şa'labî, al-Kaşf wa'l-bayân = *al-Kaşf wa'l-bayan* liAbî İsḥâq Aḥmad b. Muḥammad aş-Şalabî. İstanbul Üniversite Ktb. A. Y. 1731.

Şaġânî, Şuyûḫ al-Buḫârî = *Kitab fîh asâmî şuyûḫ Abî 'Abdallâh Muḥammad b. İbrâhîm b. al-Muġîrat al-Buḫârî,* li'-

Abi'l-Faḍâ'il al-Ḥasan b. Muḥammad b. al-Ḥasan aş-Şağânî. Karaçelebizade (Süleymaniye Ktb. kısımlarından) nr. 68.

Şaḥîfat Hammâm b. Munahbih = *Aqdam tadwîn fî'l-ḥadîs an-nabawî Şaḥîfat Hammâm b. Munabbih.* Nşr. Muḥammad Ḥamîdullâh. (Maṭbu'ât al-Macma' al-İlmîyyî'l-'Arabî bi-Dimaşq, 1953.)

Şaḥîḥ d'al-Buḥârî, nşr. L. Provençal = *Le Sahih d'al-Buḥâri.* Reproduction en photocopie des manuscrits originaux de la recension occidentale dite recension d'Ibn Sa'ada. Publ. avec une introduction par E. Lévi-Provençal. Vol. I. Paris.

Şâfi'î, ar-Risâla = *ar-Risâla,* li'l-İmâm al-Muṭallabî Muḥammad b. İdrîs aş-Şafi'î. Nşr. Aḥmad Muḥammad Şâkir. Kahire 1309.

Şaraf aşḥâb al-ḥadîs = *Şaraf aşḥâb al-hadîs* li Aḥmad b. 'Alî b. Şâbit al-Ḥaṭîb al-Bağdâdî. Atıf efendi Ktb. nr. 601.

Şarḥ Muslim = Bk. Nawawi, *Şarḥ Muslim.*

Şarḥ Nuḥbat al-fikar = *Şarḥ Nuḥbat al-fikar fî muşṭalaḥ ahl al-aşar,* ta'lîf Aḥmad b. 'Alî aş-şahîr bi'bn Ḥacar al-'Asqalânî. Kahire 1934.

Şarḥ at-Tirmizî = *Şaḥîḥ* at-Tirmizî *bişarḥ* al-İmâm İbn al-'Arabî al-Mâlikî. Cuz' 1-13. Kahire 1931-1934.

Tâc al-'arûs = *Şarḥ al-Qâmûs al-musammâ Tâc al-'arûs min cawâhir al-Qâmûs,* li'l-İmâm al-Luğawî Muḥibbaddin as-Sayyid Muḥammad Murtaḍâ... az-Zabîdî. Cild 1-10. Kahire 1331-34.

Tafsîr 'Abdarrazzâq = *Tafsîr 'Abdarrazzâq b. Hammâm biriwâyatih 'an Ma'mar b. Râşid.* Ankara Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi Ktb. -İsmail Sâib kısmı nr. 4216.

Tazkira fî ricâl-al 'aşara = *Tazkirat ricâl-al 'aşara* li' Abi'l-Maḥâsin Muḥammad b. 'Alî b. al-Ḥasan al-Husaynî. Köprülü

Ktb. nr. 263. (Burada *Kutub sitta*'dan başka, Abû Ḥanîfa, Şâfi<sup>c</sup>î ve Aḥmad b. Ḥanbal'in *Musnad*'leri ve İmâm Mâlik'in *Muwaṭṭa*'ı mevzuu-bahs edilmiştir).

T a ẕ k i r a t a l - ḥ u f f â ẓ = *Tazkirat al-ḥuffâz* ta'lîf Şamsaddîn Abî ʿAbdallâh aẕ-Ẕahabî. 2. ci tab'ı. Cuz' 1-4. Haydarabad 1333-34.

T a f s î r a ṭ - Ṭ a b a r î = *Camiʿ al-bayân fî tafsîr al-Qur'ân*, Abû Caʿfar Muḥammad b. Carîr aṭ-Ṭabarî. Cuz' 1-30. al-Maṭbaʿat al-Maymaniya bi-Mışr 1321.

T a f s î r İ b n A b î Ḥ â t i m = *Tafsîr* Abî Muḥammad ʿAbdarraḥmân b. Abî Ḥâtim b. İdrîs ar-Râzî. II. Cuz'. Ayasofya Ktb. nr. 175. (Bu kitabın bize kadar intikal etmiş olan ve ikinci cildden ibaret bulunan nüshası baştan itibaren üç sûrenin tefsirini ihtiva etmektedir.)

T a h ẕ î b a t - t a h ẕ î b = *Tahẕîb at-tahẕîb* li'l- İmâm... Şihâbaddîn Abi'l-Faḍl Aḥmad b. ʿAlî b. Ḥacar al-ʿAsqalânî. Cuz' 1-12. Haydarabad 1325-27.

T aʿl î q â t a s - S u y û ṭ î ʿa l a ' l - B u ḫ â r î = *at-Tawşîḥ wa't-taʿlîq ʿala'l-Câmiʿ aş-Şaḥîḥ* li ʿAbdarraḥmân b. Abî Bakr as-Suyûṭî. Topkapu Saray Ktb. -Medine kısmı nr. 261.

T aʿl î q a t - t aʿl î q = *Taʿlîq at-taʿlîq* li Abi'l-Faḍl Aḥmad b. Muḥammad b. Ḥacar al-ʿAsqalânî. Ayasofya Ktb. nr. 472.

T a n w î r a l - ḥ a w â l i k = *Tanwîr al-ḥawâlik şarḥ Muwaṭṭa' al-İmâm Mâlik*, ta'lîf... Calâladdîn ʿAbdarraḥmân as-Suyûṭî. Cuz' 1-2. Kahire, tarihsiz.

T a q y î d a l - ʿ i l m *Tadyîd al-ʿilm* li' l-Ḫaṭîb al-Bağdâdî, Şaddarahu wa ḥaqqaqahu wa ʿallaqa ʿalayh Yûsuf al- ʿAşş. Dimaşq 1949. (Institut français de Damas neşriyatından).

T a q y î d a l - m u h m a l l i ' l - Ğ a s s â n î = *Taqyîd al-muhmal wa tamyîz al-muşkil* li Abî ʿAlî al-Ḥusayn b. Muḥammad b. Aḥmad al-Ğassânî al-Cayyânî. Umûmî ktb. nr. 1211.

Târîh Bağdâd = *Târîh Bağdâd aw Madinat as-salâm*, li'l-Ḥâfiẓ Abî Bakr Aḥmad b. ʿAlî al-Ḫaṭîb al-Bağdâdî, waḍa'aḥ fi azhâ ʿuşûr al-islâm munẕ ta'sîsihâ ilâ wafâtih ʿam 463. Cuz' 1-14. Kahire 1931.

Târîh aṭ-Ṭabarî = *Annales Quos Scripsit*, Abû Caʿfar Muhammad b. Carîr aṭ-Ṭabarî. Ed. M. J. De Goeje. Cuz' 1-13. E. J. Brill, 1876-1901.

at-Târîḫ al-kâbîr = *Kitâb at-târîḫ al-kabîr*, ta'lîf... Abî ʿAbdallâh Muḥammad b. İsmâʿîl b. İbrâhîm al-Cuʿfî al-Buhârî. Cuz' 1-6. Haydarabad 1941-1945.

Ta'wîl muḫtalif al-ḥadîs = *Ta'wîl muḫtalif al-ḥadîs fi'r-radd ala aʿda' ahl al-ḥadîṣ wa'l-camʿ bayn al-aḫbâr allatî iddaʿû ʿalayha't-tawaqquf wa'l-iḫtilâf wa'l-cawâb ʿamma awradah min aş-şubah ʿala baʿd al-aḫbâr al-mutaşabiha aw al-muşkila badia'r-ra'y*, ta'lîf al-İmâm İbn Qutayba'd-Dînawarî Kahire 1326.

Tirmiẕî = *Ṣaḥîḥ* Abî ʿAbdallâh Muḥammad b. ʿÎsâ b. Sahl at-Tirmiẕî. Cuz' 1-2. Bulak 1292.

Tt = *Tahzîb at tahzîb* (yalnız I. Lâhika da bu şekilde kısaltılmıştır).

Weisweiler = *Istanbuler Handschriftenstudien zur Arabischen traditionsliteratur*, von Max Meisweiler. İstanbul 1937. (Bibliotheca Islamica neşriyatından).

Yûnînî, ar-Rumûz = *ar-Rumûz ʿala Ṣaḥîḥ al-Buḫarî* li Abi'l-Ḥasan ʿAbdallâh b. Muḥammad b. Aḥmad b. ʿAbdâllâh al-Yûnînî. Nusḫat Maktabat Câmiʿ al-Azhar.

ZDGM = *Zeitschrift der Deutschen Morgenlaendischen Gesellschaft.*

Zurqânî = *Şarḥ*... Muḥammad az-Zurqânî ʿalâ Şaḥîḥ al-Muwaṭṭa'... Mâlik b. Anas. Cuz' 1-4. Kahire 1310.